

ROMANI INTERAKCIÓS RÍTUSOK AZ ONLINE TÉRBEN*

SZALAI ANDREA | HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont
szalai.andrea@nytud.hun-ren.hu | DOI: 10.18135/PG70.2024.16

A romani online használatát vizsgáló kutatások eddig jórészt ortográfiai kérdéseket és a dialektusok online reprezentációját, valamint emblemikus-emancipációs funkciójú, gyakran a roma aktivizmushoz köthető írott szövegeket vizsgáltak (Leggio, 2020), a spontán közösségi online nyelvhasználat jellemzőire kevesebb figyelmet fordítottak (Hámori, 2018). A pandémia időszaka olyan helyzetet teremtett, amely ráirányította a figyelmet az online kommunikáció „grassroot”, közösségi igények által alakított formáira (Prószéky, 2017).

A személyes érintkezést korlátozó járványügyi rendelkezések az összetartozás, szolidaritás fenntartásában alapvető fontosságú interakciós rítusok láncolatában törést okoztak (Božic, 2021). A kapcsolattartás online formái ugyanakkor felértékelődtek, és olyan új, online kapcsolati rítusok keletkezésének lehettünk tanúi, mint az egészségügyi dolgozókat köszöntő kollektív taps, az erkélyekről közvetített ismétlődő zenei performanszok és közös éneklés, továbbá a különféle online kihívások, például a Facebookon terjedő hagymaevés rítusa vagy a táncos kihívás a hazai roma közösségekben. Az új helyzet a kutatói terepmunkamódszerekben is változást hozott (Fotta & Gay y Blasco, 2024), a terepmunka abban az értelemben is több színterűvé vált, hogy nem kerülhette meg az online térben zajló interakciók vizsgálatát (netnográfia).

A korlátozások a sűrű hálózatos roma közösségek kapcsolatcentrikus morális rendjével élesen szembenálló viselkedést követeltek meg, lehetetlenné tették a szolidaritás és osztozás alapvető fontosságú gyakorlatait, a rokonlátogatást, a nagy létszámú társadalmi összejöveteleket (esküvők, gyászritusok, virrasztók) vagy a konfliktusmegoldást célzó nyilvános eskük megtartását. Magától értetődő volt a kérdés, vajon hogyan menedzselik ezt a saját értékrendjük szerint amorális viselkedést normatívvá tevő helyzetet a gábor közösségek.

Míg a roma közösségek társadalmi egyenlőtlenségekből fakadó, kiszolgáltatott helyzetét több kutatás vizsgálta (Gay y Blasco & Fotta, 2023), arról kevés szó esett, hogy a közösségek hogyan reagáltak a járvány okozta krízishelyzetre, és milyen támogató kapcsolati gyakorlatokat hoztak létre. Az alábbiakban röviden egy, a járvány idején kialakult és azóta is fennmaradt online kapcsolati gyakorlatot, a *lajvo manglimo* 'online ima' interakciós rítusát vizsgálom romani–magyar–román háromnyelvű gábor roma közösségekben.

* A kutatást az NKFIH 129378. számú pályázata támogatta.

Az online ima kapcsolati rítusa: résztvevői keret és nyelvi repertoár

A pandémia idején világszerte megfigyelhető volt a vallásos diskurzusok megélénkülése. Ezt jelzi az is, hogy miután 2020. március 11-én a WHO világjárványnak nyilvánította a COVID–19-járványt, az „ima”, „COVID-ima” keresőszó előfordulása minden korábbinál magasabb volt a Google-keresések között (Sinding-Bentzen, 2021), sőt, egyes kormányok kríziskommunikációjában is megjelentek a vallás morális tekintélyére hivatkozó diskurzusok, amelyek segítségével legitimálni igyekeztek a korlátozó rendelkezéseket (Wodak, 2021).

Nem volt ez másként a járvány által erősen érintett gábor közösségekben sem, ahol a bizonytalanság és az izoláció, továbbá a járvány első időszakában a helyi magyar és román társadalom és sajtó irányából érkező bűnbakképző, áldozathibáztató diskurzus – amely a gábor romákat tette felelőssé a vírus terjedéséért – felerősítette a transzcendenshez fordulás igényét. Ez életre hívta a közösségtagok által szervezett, Facebookon meghirdetett, élő közvetítésben zajló online ima (*lajvo manglimo*) gyakorlatát, amely egyszerre a szakralitáshoz fordulás és a roma közösség tagjai közötti szolidaritás megerősítésének rítusa. Míg az ima korábban főként az imaházi színtérhez kötődő intézményi vagy az otthon terében zajló privát gyakorlat volt, a COVID időszakában online, etnicizált kapcsolati ritussá vált (Kádár, 2017), amely nagyrészt romani nyelven zajlott, és a résztvevői is főként gábor romák. Az online ima olyan közös tevékenységgé vált, amely transzlokális, sőt országhatárokon átívelő transznacionális online gyakorlatközösséget hozott létre, összekapcsolva akár különböző országokban tartózkodó résztvevőket is. Bár „offline” személyközi kapcsolatokra épül, de meg is haladja azokat, mivel olyan személyek is bekapcsolódhatnak, akik egyébként személyesen ritkán találkoznának.

Ezeket a rítusokat gábor ismerőseim közösségi médiahálózatának perifériális tagjaként, az online interakciók közönségéhez tartozó megfigyelőként, illetve alkalmanként ismerőseim meghívására, aktív résztvevőként kísértem figyelemmel. Ekkor számomra is beszédjogot biztosítottak a csoportos Messenger-hívás formájában zajló beszédeseményben. Később élő Facebook-közvetítés formájában még nagyobb nyilvánosságot szolgáltattak meg az önkéntesként *lajvo manglimot* hirdető férfiak. Néhány hét elteltével készítettek egy időbeosztást is, hogy ne legyenek átfedésben az egyes imaalkalmak, ezzel megteremtették a rítus időbeli folyamatosságát is. Személyes és közösségi indítatásból, az adventista imaházi vezetőktől függetlenül létrejött egy ismétlődő, sajátos résztvevői kerettel jellemezhető, multimodális, hibrid rítus.

A nyelvi repertoárt tekintve az online ima jelentős részben romani nyelven zajlott, kivéve a Szentírás-részletek magyar vagy román nyelvű felolvasását. Az első néhány hónapban a résztvevők jórészt csak gábor romák voltak. Az imát éppen meghirdető, a rítust vezető-moderáló roma férfi a közösség meghatalmazottjaként, annak „hangjaként” fordul Istenhez (Goffman terminusával élve animátori szerepben). A moderátor és a vele közös offline térben jelenlevő, gyakran csupán hallható, de nem látható családtagok és az online térben szimultán jelenlevő közönség közösen konstruálta meg a rítust. A közönségtagok írott kommentekkel járultak hozzá azt interakcióhoz, üdvö-

zölték egymást, imakéréseket fogalmaztak meg, gyógyulást kívántak, érzelemkifejező emotikonokat, like-jeleket, GIF-eket küldtek. Míg a szóbeli interakcióban domináns volt a romani, az írott kommentek többnyelvűek voltak, ad hoc ortográfiával írott romani, román és magyar nyelvű hozzászólásokat egyaránt olvashattunk.

Az így szerveződő online ima nem szerint differenciált rítus, amely reprodukálja a gábor közösségek „offline”, nyilvános térhasználatát és a nyilvános megszólaláshoz való hozzáférés mintáit az online interakcióban is. A vezető mindig férfi, és csupán néha hallható – még ritkábban látható – a vele közös térben tartózkodó női családtagok, akik alkalmanként csatlakoznak az imához és az énekléshez. Az online COVID-imákban a nyelvi tabukhoz való viszony is átalakult: a betegség és haláleset említésével kapcsolatos tabuk részleges felfüggesztése figyelhető meg például az imakérések megfogalmazásában. (Az imákból mindenki megtudhatta, hogy mely családok és személyek vannak kritikus helyzetben, a betegségről nyíltan beszéltek, míg korábban a téma kerülendő volt.)

A COVID-ban érintettség különböző fázisaihoz, az azok közötti állapotváltozásokhoz igazodó rituális ciklus jött létre: az otthon tartózkodók, a kórházban ápolott betegek kórteremből közvetített imái és a hazabocsátott gyógyultak hálaadó imái – Van Genep elméletében – az átmenet rítusaiként értelmezhetők, amelyeken legalább online résztvevőként végigkísérhették egymást a közösség tagjai. Családi körben zajló imát, előre meghirdetett, nyilvános *lajvo manglimok*at és zárt, meghívásos csoportokban zajló imákat ugyanúgy láthattunk, ahogyan részesei lehettünk a kórházi kórteremben együtt imádkozó, maszkot, pizsamát viselő gábor férfiak csoportos bejelentkezéseinek. (A pizsamában mutatkozás a testképpel összefüggő tabuk miatt korábban elképzelhetetlen lett volna, a rendkívüli helyzet azonban átmenetileg felülírta ezt a tabut is.)

A rítus visszatérő, állandó strukturális elemei a következők. Köszöntés, az online csatorna megfelelő működésének ellenőrzése; rövid ima és/vagy ének; Szentírás-részlet felolvasása (magyarul vagy románul), a közönségtől érkező kérések, imaszándékok felolvasása/ismertetése; könyörgés, ima a betegekért (150 nagycsaládot felsoroló imalistára is volt példa), minden gábor romáért Erdélyben és azon kívül, a helyi magyarokért és románokért, az orvosokért és ápolókért, az ország vezetőiért stb. A betegeket gyakran romani névvel, származási helyre és rokonsági státusra utalva említik, ezzel voltaképpen a roma rokonsági hálózat reprezentációja és megerősítése is zajlik az online rítus keretében. A könyörgéseket az érzelmetli előadásmód jellemezte, olyan nonverbális jegyekkel, mint a sirós hang, egyenetlen beszédritmus, felkiáltó intonáció. Ezt ismét éneklés követte, végül a rítust az elköszönés, áldások, jókívánások sora és a következő imaalkalom idejének, platformjának, vezetőjének bejelentése zárta, ami voltaképpen a rítuslánc szervezésének aktusaként értelmezhető.

A rítus expanziója és intézményesülése: miért érdekes mindez nyelvészeti szempontból?

Bár az online ima a krízismenedzselés interakciós rítusaként jött létre 2020 tavaszán, a járvány lecsengése után is fennmaradt, sőt elindult az intézményesülés útján. A résztvevők köre bővült. A rítus multietnikussá vált, mivel a kora reggeli online imákba

a gábor résztvevőkön túl egy-egy más romani dialektust beszélő (ún. gyergyói roma és cörhár/korturár) roma résztvevő is bekapcsolódott. Alkalmanként megjelentek az adventista felekezet magyar és román tagjai és vezetői, prédikátorai is, és az online közönségben feltűntek magyar és román ismerősök, gyülekezettagok is. Nemzetközi online imaheteket is szerveztek, ahol a rítus tolmács bevonásával főként angolul és románul zajlott, amerikai vendégprédikátorok részvételével. Ekkor a romani használata a főként egyénileg előadott vallásos énekekre (*sentu djili*) és az üdvözlésekre korlátozódott. Úgy tűnik, hogy az adventista egyház a gábor romák evangelizációjának lehetséges terét ismerte fel a roma kezdeményezésben, és ma már az online ima és egyéb vallási események számára külön Facebook- és Youtube-csatorna jött létre (*Speranța pentru Gabori*, azaz „Reménység a gáboroknak” néven).

Az utóbbi három évben a gábor romani dialektusban előadott „szent énekek” repertoárja jelentősen bővült, azok romák által készített szövege gyakran kivetítve olvasható, azaz a vernakuláris változat írott formájával való kísérletezésnek lehetünk tanúi. Gábor roma kórus is működik, amelyet a missziós alkalmakon gyakran nem roma muzsikuskísérnek. Ilyenkor előfordul, hogy szolidaritásuk jelzéséként a rítus előadásának idejére gázsók „romává válnak”: például egy román adventista énekesnő és zongorista romani viseletbe öltözik és romani nyelven énekel. A kivetített romani énekeket a magyar és román gyülekezeti tagok és prédikátorok is együtt éneklük a romákkal. A kezdetben csak gábor romáknak szánt kapcsolati rítus az online nyilvánosság csatornáinak köszönhetően többnyelvű, multietnikus, intézményesülő rítussá vált.

A rítusnak a nyelvhasználati funkciók bővülése szempontjából is nagy a jelentősége: a romani számára egy új, formális nyelvhasználati szintér jött létre, ahol a romani a közösségen kívüli nyilvános kommunikációban és írott formában is megjelenhet. Olyan témákkal kapcsolatban is használják azt, amelyre korábban korlátozottan volt lehetőség: például vallásos témák megvitatása, bibliai szövegek magyarázata, vallásos énekek és versek szövegének kollaboratív megalkotása, az online közvetítéssel és új kommunikációs technológiákkal kapcsolatos „techtalk” vagy épp a járvánnyal kapcsolatos információk. A használati lehetőségek bővülése utat nyitott egy spontán nyelvi tervezési, korpusztervezési folyamatnak, amely magával hozhatja a romani szókincs, terminológia bővülését. Alakulóban van egy romani „nettalk”, és a járvány témájához kapcsolódó fogalmak romani megnevezésére is formálódnak kifejezések.

A fentiekén kívül miért lehet érdekes számunkra mindez? Ezek a multimodális műfajok hasznos forrást jelenthetnek egy leendő romani nyelvi korpusz és egy, a közösségek élő nyelvhasználatára támaszkodó romani szótár számára is. Lehetőséget kínálnak továbbá egy spontán, a közösségek nyelvi gyakorlatából és kommunikációs igényeiből kiinduló, többközpontú, a dialektális sokféleséget természetesnek tekintő, azok iránt toleráns romani nyelvtervezési folyamat tanulmányozására is. Ahogyan más kisebbségi és veszélyeztetett nyelvek, például az uráli nyelvek esetében létrejöttek nyelvtechnológiai támogatással készült korpuszok, morfológiai elemzők, a romani nyelv dokumentációját, digitális támogatását és megtartását is hatékonyan előmozdít-

hatná a Prószéky Gábor több évtizedes munkásságához köthető innovációk alkalmazása, a roma közösségek és a nyelvtechnológiával, lexikológiával és romanival foglalkozó nyelvészek együttműködésében.

Irodalom

- Bentzen, J. S. (2021). In crisis, we pray: Religiosity and the COVID-19 pandemic. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 192, 501–543.
- Božic, S. (2021). Interactional Ritual Chains and Sustainability of Lockdowns: Quarantines, “Social Distancing” and Isolation during the COVID-19 Pandemic. *Sociologija i Prostor*, 59, 3–34.
- Fotta, M., & Gay y Blasco, M. (Eds.). (2024). *Ethnographic Methods in Gypsy, Roma and Traveller Research: Lessons from a Time of Crisis*. Bristol University Press.
- Gay y Blasco, P., & Fotta, M. (Eds.). (2023). *Romani Chronicles of COVID-2019: Testimonies of Harm and Resilience*. New York–Oxford: Berghahn.
- Hámori, Á. (2018). „Jó lett, Taven baktali!” Egy orális kultúra vizualitása: a cigány nyelv meg-JEL-énései a YouTube szemiotikai terében. In Tódor, E. M. et al. (szerk.), *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség II* (pp. 13–31). Cluj-Napoca: Scientia.
- Kádár, Z. D. (2017). *Politeness, Impoliteness and Ritual: Maintaining the Moral Order in Interpersonal Interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leggio, D. V. (2020). Romani on the Internet. In Matras, Y., & Tenser, A. (Eds.), *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics* (pp. 515–537). Palgrave.
- Prószéky, G. (2017). A számítógép, az elektronikus kommunikáció és az internet hatása. In Tolcsvai Nagy G. (szerk.), *A magyar nyelv jelene és jövője* (pp. 321–335). Budapest: Gondolat.
- Wodak, R. (2021). Crisis communication and crisis management during COVID-19. *Global Discourse*, 11(3), 329–353.